

Poorthuis, M., Salemink, Th., *Een donkere spiegel. Nederlandse katholieken over joden, 1870-2005. Tussen antisemitisme en erkenning* (Nijmegen: Valkhof Pers, 2006, 960 blz., €40,-, ISBN 90 5625 216 X).

In journalistieke publicaties wordt nu en dan een rechte lijn getrokken van rooms-katholiek naar fascistisch, c.q. antisemitisch. Een voorbeeld uit eigen kring was de historicus Jan Rogier, zoon van L.J., die deze zienswijze met verve verdedigde. Van ‘andersdenkende’ zijde was het een geruchtmakende VPRO-televisiedocumentaire, die in 1979 deze en andere gangbare Nederlands-antipapistische vooroordelen samenvatte. Het al dan niet verborgen (‘hoe de aap uit de mouw kwam’) antisemitisme maakt van dat beeld een onderdeel uit. Deze doorwrochte studie laat zien dat er hier en daar loslopende roomse antisemieten waren, soms van een zeer kwalijk allooi, maar dat van een georganiseerd theologisch, politiek, maatschappelijk of cultureel antisemitisme onder Nederlandse katholieken in de negentiende en twintigste eeuw geen sprake is geweest. Dit in tegenstelling tot andere Europese landen als Oostenrijk, Frankrijk en Duitsland. Men kan zeggen dat van dit verschijnsel hier wel zo ongeveer alles is bekeken, en dat men, alvorens het opnieuw ter sprake te brengen, eerst de gedetailleerde inhoudsopgave en het namenregister van dit standaardwerk moet raadplegen. Het chronologische kader is gemarkeerd met de jaartallen 1870 en 2005 (!), de thematische breedte beslaat theologie, katechese, prediking en liturgie, de literatuur, de sociale beweging en het politieke bedrijf.

Aan het einde van de negentiende eeuw is de theologische stelling dat het jodendom zijn plaats als ‘uitverkoren volk’ aan de katholieke kerk heeft moeten afstaan geen reden tot het omarmen van allerlei antisemitische ideeën, die toen in Europa welig tierden. Integendeel, de vaderlandse katholieken zagen in de joden een bevolkingsgroep, die net als zichzelf zijn emancipatie moest bevechten. Joden en katholieken, de een een kleine, de andere een grote minderheid, zaten in het protestants gedomineerde Nederland in hetzelfde schuitje.

Daar waren weliswaar de waarschuwingen van hogerhand om geen dienstbetrekking bij joden aan te gaan – men bleef in het algemeen liever in de eigen groep geborgen – maar die waarschuwing heeft nauwelijks zoden aan de dijk gezet. Van de andere kant is er het merkwaardige feit dat de shoah in de beeldvorming van katholieken (en andere Nederlanders, kan men eraan toevoegen) over joden tot de jaren zestig nauwelijks een rol heeft gespeeld, met uitzondering van enkele eenzame pioniers.

Vanzelfsprekend is er veel biografische aandacht voor de priester A.C. Ramselaar, de grondlegger van de *Katholieke Raad voor Israel* (1951). Onvermeld blijft het curieuze feit dat Kuyle dankzij Ramselaar na de oorlog de kans kreeg in het Utrechtse bisdomblad *Omhoog* te publiceren en dat later ook zijn weduwe met haar grote gezin door Ramselaar werd ondersteund. Een andere notoire antisemiet, Jan Derks, organiseerde in mei 1953 in het Utrechtse stadion de manifestatie *Honderd Jaar Kromstaf*.

Het is onvermijdelijk dat in een standaardwerk als dit dubblures voorkomen. Zo worden op meer dan één plaats de antecedenten vermeld van Albert Kuyle/Louis Kuitenbrouwer (1904-1959), een van die loslopende rabiate antisemieten. In de talloze personalia van dit boek zijn, begrijpelijk, enkele onnauwkeurigheden geslopen. Ik noem

er twee. Willem Pijper (211) vrijmetselaar en ijverig astroloog, is nooit katholiek geworden. (Verwarring met een andere W.P., Wouter Paap?) En de volksdichter Jac. Schreurs, tekstschrijver van de passiespelen in Tegelen, heeft allerlei functies bekleed, maar niet die van 'pastoor'. (373)

Op sommige momenten luistert de chronologie heel precies. Zo bijvoorbeeld op pagina 578, waar de Utrechtse studiedag wordt beschreven, die een ouverture was voor de oprichting van de Katholieke Raad voor Israël. Die bijeenkomst, georganiseerd door Ramselaar (die overigens geen dr. was), vond niet plaats op 18, maar op 28 april 1951. En B.J. Alfrink, die er het woord voerde, was toen nog geen coadjutor, maar zou dat pas een maand later worden. Ware hij op dat moment benoemd bisschop geweest dan zou hij zeker niet gezegd hebben wat hij te berde bracht, waarschijnlijker is nog dat hij er helemaal niet verschenen zou zijn. Over sommige details kan de lezer anders denken. Zo wordt de dichter Huub Oosterhuis volgens de auteurs door Gerrit Komrij gedeprecieerd uit antipapistische vooringenomenheid. (750) Zou dat helemaal waar zijn? Komrij is een kenner van de Nederlandse poëzie, en er zijn ook katholieken die Oosterhuis als dichter niet hoog aanslaan. Ook over de theologie van Oosterhuis en diens veelvuldige 'gebruik' van het jodendom (onlangs nog, in de verkiezingsstrijd van najaar 2006, als lijstduwer van de SP) zijn de schrijvers zonder een zweem van kritiek.

Overigens is juist de kritische distantie die zij in het algemeen in acht nemen bewonderenswaardig. Dit te meer omdat beiden in de laatste door hen bestreken decennia medespelers zijn geweest in de gebeurtenissen: Poorthuis als jarenlange studiesecretaris van de *Katholieke Raad voor Israël*, Saleminck als veteraan van het katholieke neo-marxisme van de jaren zeventig. Er is maar één incident waarbij, als ik het goed zie, een zekere vooringenomenheid de auteurs wél parten speelt. Dat betreft de weigering van de joodse gemeenschap een ontmoeting met de paus te hebben tijdens diens bezoek aan Nederland in mei 1985. In feite was de stemming daarvoor al bedorven door een artikel van Herman Bleich in het *NIW*, zomer 1984. Kardinaal Willebrands, wiens 'essentialisme' hier als oorzaak van de mislukking wordt aangevoerd, was zeer voor een ontmoeting geporteerd, maar de voorwaarden van joodse zijde (die nergens ter wereld ooit zijn gesteld, en die ook niets met dat bezoek te maken hadden) waren voor hem onaanvaardbaar.

Een opmerking tot slot. De auteurs besteden veel aandacht aan wat de gelovigen vanaf de preekstoel, vooral in de zogenaamde lijdensmeditaties, te *boren* kregen. Datgene wat zij dagelijks in de kerk, nog wel in het schip, de voor de gelovigen bestemde ruimte, *zagen*, namelijk de veertien staties van de kruisweg, laten ze buiten beschouwing. Het zou misschien de moeite lonen ook daarover eens licht te laten schijnen. Al met al hebben Saleminck en Poorthuis aan enkele populaire vooroordelen, vage noties en onvolledige feitenkennis met hun werk een einde gemaakt. Het maakt nieuwsgierig naar een soortgelijke operatie bij de andere voormalige zuilen, om te beginnen de protestants-christelijke.

Ton H.M.van Schaik

Riemens, M. J., *De passie voor vrede. De evolutie van de internationale politieke cultuur in de jaren 1880-1940 en het recipiëren door Nederland* (Dissertatie Groningen 2005, Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2005, 528 blz., €35,-, ISBN 90 6707 600 7).

De dissertatie van de Groningse universitair docent Michael Riemens over de ontwikkelingen in de internationale politieke cultuur bestrijkt volgens de ondertitel de gehele periode 1880-1940. De nadruk ligt daarbij vooral op de roerige jaren twintig en het effect van de Eerste Wereldoorlog. De ‘passie voor vrede’ heeft met die oorlog natuurlijk ook alles te maken. Het verwijst ook naar het liberale internationalisme van rond de eeuwwisseling, van de beide Haagse vredesconferenties.

De centrale lijn die door het boek loopt is die van de veranderde politieke cultuur in die periode en hoe ook Nederland daarbinnen functioneerde. Riemens wil niet alleen kijken naar hoe die politieke cultuur in Nederland veranderde, maar nadrukkelijk de internationale ontwikkelingen in het bedrijven van en denken over internationale betrekkingen er bij betrekken. Of, zoals Riemens het zelf bescheiden in de inleiding verwoordt: ‘In deze studie zal ... slechts een begin worden gemaakt met de historische herwaardering van bepaalde stijlelementen van de internationale politieke cultuur van de decennia rond 1920.’ (16) Nieuwe aspecten in het bedrijven van buitenlandse politiek waren bijvoorbeeld de topeverleggen, de persconferenties en de adviescommissies. Buitenlandse politiek is sinds de Eerste Wereldoorlog geen zaak meer van het hof en enkele diplomaten, maar werd veel meer een mediaspektakel dat ook op de binnenlandse verhoudingen – vooral in de democratieën – een belangrijke invloed kon hebben.

De invloed van de Eerste Wereldoorlog is dan ook, zoals Riemens terecht benadrukt, bijzonder groot op de manier waarop de internationale politieke cultuur vorm krijgt. Opvallend is dat de boeken van Margaret Macmillan en Zara Steiner over respectievelijk de conferentie van Versailles en de internationale politiek in het interbellum in het algemeen in de bibliografie ontbreken. Dit is jammer, juist omdat zij ook veel aandacht besteden aan de manier waarop de democratische leiders buitenlandse politiek bedreven. Ook op studies uit de zogenoemde ‘Péronne’-school over de Eerste Wereldoorlog en de mentale en culturele gevolgen daarvan gaat Riemens niet in. Het zou echter interessant geweest zijn eens te kijken in hoeverre de ideeën van bijvoorbeeld Anette Becker en Stéphane Audoin-Rouzeau, en ook van John Horne nog meer scherpte hadden kunnen geven aan het onderzoeken van de veranderende politieke cultuur in deze periode. In hoeverre zijn bijvoorbeeld de verwijzingen naar ‘vrede’, ‘recht’ en andere termen uit wat Riemens terecht het vocabulaire van de al oudere juridische, pacifistische en liberaal-internationalistische traditie noemt niet (deels) van betekenis veranderd doordat deze woorden in de Eerste Wereldoorlog als propaganda-idealen gebruikt werden? En hoe verhoudt de manier waarop de grote leiders deze woorden gebruiken tijdens de conferentie van Versailles en in de jaren daarop zich tot de processen van culturele demobilisatie die in de verschillende samenlevingen plaatsvonden? Werden het van propagandaleuzen, begrippen die pasten in een meer revisionistisch debat? Maar wellicht zijn dit vragen voor vervolgonderzoek.